

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-1-339-351>

УДК 374.09 (07)

ORCID ID 0000-0002-5932-6502

Валерій Мачуський,*кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ*

ДИНАМІКА ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРО-СТВОРЮВАЛЬНОЇ ПОЗИЦІЇ У ВИХОВАНЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

***Анотація.** В статті висвітлено специфіку формування у вихованців закладів позашкільної освіти культуро-створювальної позиції. Основна мета дослідження полягає у розкритті особливостей формування культуро-створювальної позиції у вихованців закладів позашкільної освіти на основі розробленої моделі. Відповідно до мети розроблено модель, методiku формування та діагностичний інструментарій. Здійснено аналіз результатів формувального та контрольо-діагностичного етапів педагогічного експерименту.*

Представлено культуро-створювальну модель, яка була побудована відповідно до мотиваційно-цільового, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного компонентів.

Визначено переваги інноваційних методів виховання з практичними заходами. Це аналіз ситуацій, психологічні тренінги, круглі столи, екскурсії, інтерв'ювання, залучення вихованців до проведення творчих виставок, участь у розробці проєктів, науково-дослідницьких робіт та їх захисті під час всеукраїнських еколого-натуралістичних заходів.

У процесі дослідження використано наступні методи: емпіричні - педагогічне спостереження, анкетування, опитування, моделювання морально-етичних ситуацій; методи математичної статистики, що використовувалися для кількісної і якісної обробки результатів дослідження, для з'ясування динаміки змін у рівнях сформованості даної якості на початку і по завершенню формувального етапу експерименту. Основним при цьому був метод спостережень і якісної характеристики кінцевих результатів, яких досягли вихованці.

Відповідно до отриманих результатів, зроблено висновки щодо ефективності і результативності впровадження розробленої моделі формування культуро-створювальної позиції вихованців цілеспрямованого використання комплексу розроблених матеріалів для використання їх у закладах позашкільної освіти. Доведено її дієвість та необхідність використання.

Практичне значення статті полягає у тому, що результати дослідження доцільно буде застосовувати: у процесі розробки нових навчальних програм, посібників і рекомендацій для педагогічних працівників закладів позашкільної освіти, що сприятиме підвищенню ефективності і результативності освітньої діяльності; у закладах вищої педагогічної освіти, що забезпечить умови ефективного підготовки майбутніх педагогів до формування культуро-створювальної позиції у вихованців; у процесі підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти, що в сукупності сприятиме підвищенню їхнього професійного рівня та результативності педагогічної діяльності.

Ключові слова: позашкільна освіта, заклад позашкільної освіти, вихованці закладу позашкільної освіти, освітній процес, культуро-створювальна позиція.

Valerii Machuskyi,

*PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Institute of Problems on Education of the NAES of Ukraine,
Kyiv*

THE DYNAMICS OF FORMATION OF CULTURAL AND CREATIVE VIEWS OF PUPILS OF OUT-OF-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. *The article deals with the specifics of formation of cultural and creative views of students of out-of-school educational institutions. The main purpose of the study is to reveal the features of formation of cultural and creative views students of out-of-school educational institutions based on the developed model. According to the purpose, a model, method of formation and diagnostic tools have been developed. The analysis of the results of the formative, control and diagnostic stages of the pedagogical experiment has been carried out.*

The cultural and creative model has been presented which was built in accordance with the motivational-target, cognitive, activity and reflexive components.

The advantages of innovative methods of education with practical measures have been determined. These are analysis of situations, psychological trainings, round tables, excursions, interviews, involvement of pupils in carrying out creative exhibitions, participation in development of projects, research works and their protection during all-Ukrainian ecological and naturalistic actions.

The following methods were used in the research process: empirical such as pedagogical observation, questionnaires, surveys, modeling of moral and ethical situations; methods of mathematical statistics used for quantitative and qualitative processing of research results, to determine the dynamics of changes in the levels of formation of this quality at the beginning and at the end of the formative stage of the experiment. The main method was the observation and qualitative characterization of the final results achieved by the pupils.

The obtained results have shown the effectiveness of the developed model of formation of cultural and creative views of pupils of purposeful usage of a set of developed materials for their use in out-of-school education institutions.

The practical significance of the article is that the results of the study should be applied: in the process of developing new curricula, manuals and recommendations for teachers of out-of-school education, which will increase the effectiveness of educational activities; in institutions of higher pedagogical education that will provide conditions for effective training of future teachers to form cultural and creative views of students; in the process of professional development of teachers of out-of-school education institutions, which together will help to improve their professional level and success of pedagogical activities.

Key words: *cultural and creative views, educational process, institutions of out-of-school education, students of institutions of out-of-school education, out-of-school education.*

Вступ. Провідною ідеєю дослідження є положення про те, що формування культуро-створювальної позиції вихованців закладу позашкільної освіти забезпечується цілеспрямованим освітнім процесом, орієнтованим на виховання культури поведінки дітей, яка має соціальне і психолого-педагогічне

значення; на засвоєння моральних принципів і правил культури поведінки, розвиток форм спілкування, формування суспільних відносин та вдосконалення способу життя, суспільно-етичних норм, що характеризують ставлення школярів до Батьківщини, народу, його традицій, суспільно корисної праці і національного багатства, природи, самоосвіти та самовиховання, до батьків. Концептуальні положення, на яких базувалася дослідно-експериментальна робота, полягають у тому, що основним засобом формування культуростворювальної позиції у вихованців закладу позашкільної освіти є цілеспрямована діяльність педагогів, спрямована на забезпечення освітньо-культурних потреб дітей, створення умов для їх творчого, інтелектуального, духовного та фізичного розвитку; створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації майбутніх громадян України, здатних до самореалізації у професійній сфері, до ефективної діяльності у суспільстві, соціальної взаємодії.

Серед методологічних підходів щодо формування культуростворювальної позиції вихованців в умовах експерименту було визначено ідею «коеволюції», випереджаючого особистісно орієнтованого виховання особистості та природовідповідності цих процесів. Визначені основні методологічні принципи, на основі яких здійснювалася дослідно-експериментальна робота, узгоджуються із педагогічними принципами позашкільної освіти в Україні: принцип єдності загальнолюдських і національних цінностей, принцип демократизації, принцип науковості і системності, принцип безперервності, принцип багатокладності та варіативності, принцип добровільності та доступності, принцип практичної спрямованості позашкільної освіти.

Експериментальне дослідження проведено в закладах еколого-натуралістичного напрямку Чернігівській області рамках Всеукраїнського експерименту (наказ Міністерства освіти і науки України від 14.08.2014 р.

№ 923).

Мета та завдання. Основна мета дослідження полягає у розкритті особливостей формування культуро-створювальної позиції у вихованців закладів позашкільної освіти на основі розробленої моделі. Відповідно до мети розроблено таку модель, діагностичний інструментарій та методику формування. Здійснено аналіз результатів формувального та контрольного-діагностичного етапів педагогічного експерименту.

Методи дослідження. Вивчення динаміки рівнів сформованості культуро-створювальної позиції у вихованців відбувалося поетапно шляхом проведення контрольних зрізів (тестування) в експериментальній та контрольній групах на початку формувального експерименту і безпосередньо під час його проведення.

Для виявлення рівня сформованості культуро-створювальної позиції у вихованців використовувалися наступні методи дослідження: емпіричні - педагогічне спостереження, анкетування, опитування, моделювання морально-етичних ситуацій; методи математичної статистики, що використовувалися для кількісної і якісної обробки результатів дослідження, для з'ясування динаміки змін у рівнях сформованості даної якості на початку і по завершенню формувального етапу експерименту. Основним при цьому був метод спостережень і якісної характеристики кінцевих результатів, яких досягли вихованці. Спостереження проводились під час занять, екскурсій, масових заходів тощо.

Для визначення рівня сформованості культуро-створюваної позиції вихованців відповідно до розроблених компонентів, критеріїв та показників, на основі методик М. Рокича, П. Ігнатенко, В. Поплужного, Н. Косаревої, Л. Крицької, Т. Швець було розроблено методику оцінювання рівня сформованості досліджуваної якості. Анкети були закритими, відкритими, із

ситуативними запитаннями та у вигляді таблиці, в яких вихованці самостійно давали оцінку власним особистісним якостям.

Для визначення рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента культуро-створювальної позиції вихованців було використано методику прямого ранжирування цінностей М. Рокича та результати анкетних опитувань для визначення життєвих цінностей особистості Must-тест (П. Іванова, Є. Колобова).

З метою визначення рівня сформованості когнітивного компонента культуро-створювальної позиції було проведено опитування гуртківців, а для виявлення основних життєвих позицій гуртківців було запропоновано тест «Яка ваша життєва позиція?».

Визначення діяльнісного компонента сформованості культуро-створювальної позиції вихованців базувалося на таких педагогічних методах: аналіз творчих робіт, проектів, досліджень учнів; аналіз анкет та опитувальників; спостереження за гуртківцями під час їхньої участі у різноманітних проектах; бесіди із учнями. Для визначення рівня сформованості діяльнісного компонента культуро-створювальної позиції вихованцям було запропоновано тести-пропозиції.

При визначенні рефлексивного компонента було використано методику діагностики рефлексивності (опитувальник А. Карпова).

У експериментальному дослідженні на формувальному етапі брали участь 221 вихованець закладів позашкільної освіти Чернігівської області. З них 126 осіб становило експериментальну групу, а 95 увійшло у контрольну групу. Збір та аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи здійснювалися одночасно в експериментальній та контрольній групах.

Результати дослідження. Основою методичного забезпечення процесу формування культуро-створювальної позиції вихованців на формувальному

етапі педагогічного експерименту стала розробка та реалізація культуро-створювальної моделі, яка була побудована відповідно до мотиваційно-цільового, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного компонентів. Застосування моделі передбачало вирішення наступних завдань:

- створення сприятливих умов для збагачення, розширення, систематизації знань, уявлень дитини про збереження довкілля, набуття знань і досвіду розв'язання екологічних проблем, формування знань, навичок у галузях сільського господарства: квітництво, лісництво, садівництво, овочівництво, рослинництво тощо; залучення до практичної роботи та інших агробіологічних напрямів;
- сприяння становленню системи культурних цінностей, толерантному ставленню до природи; формуванню морально-естетичних почуттів школяра та екологічної культури особистості;
- розвиток креативних здібностей дітей та учнівської молоді, їх пізнавального інтересу до довкілля.

Необхідною умовою формування культуро-створювальної позиції є комплексне програмування виховних цілей занять гуртків та виховних і масових заходів. Відповідно, сутність моделі полягає у побудові освітньо-виховного процесу за такою схемою і у наступній послідовності:

1. Планування роботи закладу позашкільної освіти відповідно до завдань із формування культуро-створювальної позиції.
2. Залучення вихованців експериментальної групи закладу до розподілу випереджувальних завдань для розробки сценаріїв виховних заходів, проектів, дослідницької роботи тощо.
3. Формування малих груп для реалізації проектів та сценарних ідей тощо.
4. Обговорення, підготовка до проведення заходу керівника гуртків та

вихованців.

5. Самостійна робота вихованців.
6. Робота вихованців із додатковою, науковою літературою.
7. Репетиційні заходи.
8. Педагогічна корекція первинних результатів застосування технології.
9. Взаємоконтроль, організований лідерами малих груп.
11. Проведення виховних заходів.
12. Корекція результатів пізнавальної діяльності під час заходів і у зворотному режимі.
13. Повторне залучення вихованців до організації і проведення занять і заходів.

Письмові роботи гуртківців як можлива форма корекції.

Застосовувалися наступні форми формування культуро-створювальної позиції вихованців:

- інформаційно-масові (дискусії, диспути, конференції, «відкрита кафедра», інтелектуальні аукціони, міжрегіональний екологічний інтернет-турнір «Еколог-он-лайн», вікторини, подорожі до джерел рідної культури, створення газети «Голос патріота»);
- діяльнісно-практичні (творчі групи, екскурсії, свята, театр-експромт, ситуаційно-рольові ігри, огляди-конкурси, змагання, проведення дослідницької та практичної роботи);
- інтегративні (клуби «Квіти України», «Сімейне коло», секція юних телеведучих «Паросток»);
- діалогічні (бесіда, міжрольове спілкування);
- індивідуальні (доручення, творчі завдання, звіти, індивідуальна робота тощо);
- наочні (кабінети біології, лісівництва, квітництва, флористики,

фітотівальня «Медунка», кімната-музей бережливого ставлення до хліба, куточок живої природи, навчально-дослідна земельна ділянка).

Робота здійснювалася в масових, групових та індивідуальних формах.

В педагогічній роботі поєднувалися традиційні методи виховання з інноваційними та практичними заходами. Використовували наступні методи: аналіз ситуацій, психологічні тренінги, круглі столи, екскурсії, інтерв'ювання, залучення гуртківців до участі в творчих виставках.

При відборі методів формування культуро-створювальної позиції вихованців, бралось до уваги, що кожен метод виконує певну організаційну, пізнавальну, розвивальну і виховну функції.

Для формування культуро-створювальної позиції вихованців у закладі підібрали такі методи, які виконували організаційну, пізнавальну, розвиваючу і виховну функції. Виходячи з позиції діяльнісного підходу, процес формування культуро-створювальної позиції у вихованців розглядався через освітню діяльність. Головною метою й основою методичного забезпечення процесу формування культуро-створювальної позиції вихованців закладу стали навчальні програми «Юні садівники», «Юні квітникарі»), «Юні гідробіологи» та «Юні акваріумісти».

Зміст зазначених програм спрямований на загальний розвиток, виявлення здібностей, обдарувань учнів, виховання інтересу до творчої діяльності.

Діяльнісний підхід, дав змогу організувати освітній процес на основі використання різновидів творчої діяльності учнів під час кожного заняття гуртка, які інтегрувалися в цілісну систему, в якій реалізовувалися різні напрями розвивальної роботи. Вихованці отримували необхідні знання на застосовуючи різноманітні способи активізації сприйняття об'єктів і явищ навколишнього світу: спостереження, досліді, самостійний пошук інформації та інші види розумової діяльності. Варіативності мислення сприяли спеціально

розроблені вправи і завдання на розвиток уяви та творчості: складання проєктів, вправи з моделювання, конструювання об'єктів і явищ навколишнього світу, вправи і завдання на оволодіння навчальними вміннями.

Однією з організаційно-педагогічних умов формування культуро-створювальної позиції здобувачів освіти закладу була участь вихованців у розробці проєктів, науково-дослідницьких робіт та їх захисті під час всеукраїнських еколого-натуралістичних заходів. У дитячих роботах розроблялися сміливі наукові припущення, обґрунтовувались та розкривалися оригінальні ідеї.

З метою визначення впливу і ефективності окреслених організаційно-педагогічних засобів формування культуро-створювальної позиції вихованців закладів позашкільної освіти, було визначено рівень сформованості культуро-створюваної позиції вихованців наприкінці формувального етапу експерименту за всіма чотирма компонентами формування культуро-створювальної позиції вихованців експериментальної та контрольної груп. Дані експериментальної групи мають перевагу над показниками контрольної групи. Ми порівняли дані рівня сформованості культуро-створюваної компетентності вихованців експериментальної групи на початку та в кінці формувального етапу. Відповідно до порівняльної характеристики відзначимо, що різниця в даних високого рівня експериментальної групи на початку і в кінці формувального експерименту налічує +3,6%; середнього рівня складає + 3,2%; різниця в низькому рівні складає -6,8%.

Контрольно-узагальнювальний етап педагогічного експерименту було спрямовано на визначення результативності розробленої моделі формування культуро-створювальної позиції вихованців. З цією метою, нами було здійснено контрольне діагностування вихованців контрольної та експериментальної груп.

На цьому етапі експерименту брали участь ті ж вихованці, що й на

формувальному етапі. Діагностичні методики були ті ж самі, що і на етапі формувального експерименту. За тим же принципом, що і на формувальному етапі, ми обрахували середнє арифметичне за всіма компонентами культуро-створювальної позиції.

Результати обробки отриманих експериментальних даних дало можливість зробити висновки, що дані експериментальної групи переважають показники контрольної групи:

1. Порівняльний аналіз показників сформованості мотиваційно-цільового компоненту культуро-створювальної позиції у вихованців на діагностичному і контрольно-узагальнювальному етапах виявив, що результати високого рівня сформованості мотиваційно-цільового компоненту зазначеної позиції в ЕГ збільшилися на 6,6 %, а середнього – на 7,2 %. Варто зазначити, що зменшилися показники низького рівня на 13,8 %.

2. При порівнянні розподілу вихованців ЕГ на діагностичному та контрольно-узагальнювальному етапах за рівнями сформованості когнітивного компоненту культуро-створювальної позиції відзначимо, що спостерігалось зменшення низького рівня на 4,5 % та збільшення середнього рівня на 1 % і високого – на 3,5 %.

3. Відповідно до порівняльної характеристики, даних діагностування вихованців на діагностичному та контрольно-узагальнювальному етапах за діяльнісним компонентом культуро-створювальної позиції відзначимо, що різниця в показниках високого рівня налічувала 2,3%; середнього рівня складає 0,4%; різниця в низькому рівні складає 1,9%.

4. Динаміка сформованості рефлексивного компоненту культуро-створювальної позиції вихованців на діагностичному та контрольно-узагальнювальному етапах виглядала наступним чином: зменшення низького рівня на 7 % та збільшення середнього рівня на 5% і високого – на 2 %.

Обрахувавши середнє арифметичне за всіма чотирма компонентами формування культуро-створювальної позиції вихованців експериментальної та контрольної груп на діагностичному та контрольно-узагальнювальному етапах експерименту спостерігаємо відмінність результатів. Дані експериментальної групи мають перевагу над показниками контрольної групи. Відповідно до порівняльної характеристики, відзначимо, що різниця в даних високого рівня експериментальної групи складає +4,3%; середнього рівня складає + 4,5%; різниця в низькому рівні складає -8,8%.

Таблиця 1.

**Динаміка рівнів сформованості культуро-створювальної позиції вихованців
закладу позашкільної освіти, %**

Рівні сформованості	Контрольна група		Динаміка	Експериментальна група		Динаміка
	Діагностичний етап	Контрольно- узагальнювальний етап		Діагностичний етап	Контрольно- узагальнювальний етап	
Низький	23,7	19,5	-4,2	18,4	9,6	-8,8
Середній	56,9	59,1	+2,2	59,5	64,0	+ 4,5
Високий	19,4	21,4	+2,0	22,1	26,4	+4,3

Обговорення. Проблеми засвоєння культурної спадщини, культури праці розроблено у наукових доробках Гамезо (1999), Домашенко (1999), Фельдштейна (2013); творчості – Моляко (2013), Рибалка (2006), Сисоєва (2012); про значимість культурологічного підходу як основного у системі навчання і виховання – Виготського (1929), Коул (1994); особистісно орієнтоване виховання – Бех (2014), Сухомлинська (1998) та інші.

Варто погодитись з твердженням дослідників, що формування культуро-створювальної позиції в учнів в межах закладу позашкільної освіти неможливе без розробки і впровадження освітнього процесу як певної системи, що включає такі структурні компоненти: цілі й завдання, зміст, методи і форми, механізми реалізації (Пустовіт, Мачуський 2007). Це підтверджує наше попереднє положення про важливість модернізації та осучаснення змісту, форм і методів

інноваційної діяльності закладу позашкільної освіти, впровадження яких сприяє удосконаленню процесу навчання та виховання учнів.

Аналогічні результати представлені в дослідженнях Бойко (2017), Вербицького (2004), Корнієнко (2017), Литовченко (2017), Любич (2017), Пустовіта (2004), Семенова (2017).

Висновки. Отримані результати підтверджують дієвість розробленої моделі (навчальні програми для позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку, методичний супровід освітнього процесу, підвищення професійного рівня педагогів, масові заходи еколого-натуралістичного напрямку, майстер-класи, дослідницька робота вихованців під керівництвом керівників гуртків) формування культуро-створювальної позиції вихованців цілеспрямованого використання комплексу розроблених матеріалів для використання їх у закладах позашкільної освіти. Вони сприяють поглибленню знань та розширенню змісту понятійного матеріалу з проблеми.

Таким чином, проведена дослідно-експериментальна робота забезпечила зростання показника сформованості культуро-створювальної позиції середнього і високого рівнів від середнього і низького. Це підтверджується позитивною динамікою результатів дослідження.

Список використаних джерел

Бех, І. Д. (2012). Особистість у просторі духовного розвитку. *Навч. посіб.* Київ: Академвидав. 256.

Бойко, А. Е., Корнієнко, А. В., Литовченко, О. В., Любич, О. І., Мачуський, В. В., Пустовіт, Г. П. (2017). *Ціннісні орієнтири навчально-виховного процесу у позашкільних навчальних закладах.* Київ: ТОВ «Артмедіа прінт».

Мачуський, В. В., Пустовіт, Г. П. (2007). Стратегічні напрями удосконалення науково-методичного забезпечення діяльності позашкільних навчальних закладів. *Становлення особистості.* Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г. 111-121.

Сисоєва, С. О. (2012). Освіта як відображення сутності суспільного розвитку (п. 1.5). *Освітологія: витоки наукового напрямку. Монографія.* / За ред. В.О. Огнев'юка. Київ: ВП «Едельвейс», 336.

Cole, M. (1994). The supra-individual envelope of development: Activity and practice; situation and context. Goodnow, P. Miller. F. Kessel (eds.). *Cultural practices as contexts for*

development. San Francisco: Jossey-Bass,

Vygotsky, L. S. (1929). The problem of the cultural development of the child, II. J. Genetic Psychol. 36. 414-434.

References

Bekh, I. D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademvydav.

Machuskyi, V. V. (Ed.). (2017). *Tsinnisni oriientyry navchalno-vykhovnoho protsesu u pozashkilnykh navchalnykh zakladakh* [Values of educational process in out-of-school educational institutions]. Kyiv: TOV «Artmedia print».

Machuskyi, V. V., & Pustovit, H. P. (2007). Stratehichni napriamy udoskonalennia naukovo-metodychnoho zabezpechennia diialnosti pozashkilnykh navchalnykh zakladiv [Strategic directions of improvement of scientific and methodological support of activity of out-of-school educational institutions]. In *Stanovlennia osobystosti* (pp. 111-121). Kamianets-Podilskyi: Vydavets PP Zvoleiko D.H.

Sysoieva, S. O. (2012). Osvita yak vidobrazhennia sutnosti suspilnoho [Education as a reflection of the essence of social development]. In V.O. Ohneviuk (Ed.), *Osvitolohiia: vytoky naukovoho napriamu*. Kyiv: VP «Edelveis»,

Cole, M. (1994). The supra-individual envelope of development: Activity and practice; situation and context. In Goodnow, P. Miller., & F. Kessel (Eds.), *Cultural practices as contexts for development*. San Francisco: Jossey-Bass,

Vygotsky, L. S. (1929). The problem of the cultural development of the child. *Journal of Genetic Psychology*, 36, 414-434.

Дата подання рукопису 03.07.2020
Дата прийняття рукопису до друку 30.08.2020